

Magyarország könyvkultúrája a kezdetektől 1730-ig

*Az utóbbi évtizedekben öröndetesen megnövekedett az igény és a lehetőség a még kiadatlan levéltári források feltárása, igényes feldolgozása és publikálása iránt. E fontos alap kutatások a könyvtártörténet területén ugyan még korántsem zárultak le, mégis már látszanak annak a monográfiának a körvonalai, amely az eddigieknél lényegesen gazdagabb és sokszínűbb képet tud majd festeni a magyar művelődéstörténet ezen érdekes területéről.**

Ha ma valaki arról kérdezné a pedagógusokat és a tanulóifjúságot, hogy milyen jelentős magyarországi könyvtárakról tud az államalapítástól a felvilágosodás kezdetéig, valószínűleg bizonytalan válaszokat kapna. Csupán a Bibliotheca Corviniana, azaz Mátyás könyvtára jutna eszébe a válaszadóknak, s középkori vagy 16–17. századi gyűjteményeinkre vonatkozóan csak találgatnának. Ennek oka zivatáros történelmünkben kereshető, amely ugyanúgy nem kedvezett könyvtárainknak, mint román, gótikus, reneszánsz vagy kora barokk építészeti emlékeinknek sem.

Ezért is nagyon öröndetes, hogy végre összefoglalás született a magyarországi könyvkultúráról a kezdetektől egészen 1730-ig. Ennek szerzői két újabban kutatott forrástípus szakértői: a fragmentumkutató *Madas Edit* és a levéltárakban szunnyadó könyvjegyzékek bűvára: *Monok István*. Valójában van a könyvnek harmadik szerzője is: *Csapodi Csaba*. Valószínűleg azért nem szerepel az ő neve a szerzők között, mivel a kötetbe felvett tanulmánya másodközlés.

Madas Edit része az Írás, könyv és könyvhasználat a középkori Magyarországon 1000–1526 címet viseli és több mint fél évezred hazai könyvtártörténetét foglalja össze. Elsőként a középkori könyvkultúra kutatásának forrásait tárgyalja logikus rendben a fennmaradt kódexektől és nyomtatványoktól a bennük található olvasói megjegyzésekig. Az elemzések döbbenetes számadatokat tartalmaznak: a *Mezey László* által feltételezett

ötvenötezer kézirattal szemben mindössze háromezer kötet kéziratos és nyomtatott dokumentum maradt fenn, amelyet minden bizonnyal Magyarországon használtak. A kódexekkel és nyomtatott könyvekkel kapcsolatos technikai és anyagi kérdések (kódex, íróanyagok, a könyvbeszerzés módjai stb.) bemutatása után következik Madas összefoglalásának legfontosabb fejezete, a Könyvhasználat a középkori Magyarországon. A címadás tökéletes, hiszen a könyv ebben a korban eszköz volt, amelyet az egyházi intézményekben a liturgiában, a pasztorációban, az oktatásban vagy a jogszolgáltatásban használtak. Éppen ezért lehet történetét az egyházi intézményrendszerhez és feladatköreihez kapcsolódóan bemutatni: püspöki, káptalani könyvtárak, szerzetesrendek gyűjteményei, valamint plébániai könyvtárak. Az alapos, példákval jól illusztrált elemzés során választ kapunk arra, hogyan alakult ki a térítés és a szerzetesrendek magyarországi történetének kezdetén importált könyvkultúrából a hazai latin írásbeliség. S arra is, hogy milyen tényezők hatására vált a könyv használati tárgyból személyes olvasmánnyá a 15. század utolsó évtizedeiben, és hogyan bontakozott ki a magyar nyelvű kódexirodalom, amely a latinul nem tudó apácákat és a laikus férfiszerzeteseket látta el épületes olvasmánnyal. Végezetül pedig arra, hogy a középkor végére nem csupán az olvasni, hanem az írni tudás is egyre jobban elterjedt. Középkori oktatásunk páratlan emléke *Szalkai László* későbbi esztergomi érsek iskoláskönyve, amelybe a sárospataki plébá-

* E könyvismertetés a Magyar Könyvszemle 1998. 4. számában (442–444. p.) megjelent recenzió felhasználásával készült.

niai iskola tanulójaként bejegyezte, illetve bemásolta az asztrológiai, jogi, poétikai, retorikai és zenei tananyag egy részét. Az elemzés arra is utal, hogy tartósan működő egyetem híján Magyarországon nem bontakozhatott ki igazi tudományos műhelymunka, ezért nincsen nevezetes, hazai szerzőtől származó tudományos mű a fennmaradt középkori dokumentumok között.

Madas Edit jelzi, hogy még nem minden, rendelkezésre álló dokumentum került feldolgozásra. Teljesen egyetérthetünk vele abban, hogy például a negyven középkori könyvjegyzék mutatóval ellátott kritikai kiadására igen nagy szükség lenne.

Madas ugyanakkor röviden bemutatja a királyi udvarban keletkezett írói alkotásokat, illetve az onnan fennmaradt kódexeket Szent István királytól Zsigmondig. Ezzel Mátyás remek könyvtárának előzményeire is felhívja a figyelmet.

A magyarországi reneszánsz könyvkultúráról – ezen belül a Bibliotheca Corvinianáról és a magyarországi humanisták tékairól – a kötet átvette Csapodi Csaba fent már említett írását. A

választás indokolt, hiszen a szóban forgó területen az ő korábbi összefoglalása óta nem történt olyan nagyobb horderejű felfedezés, ami módosítaná a Magyar könyvtártörténet (1987) című könyvben általa írottakat.

A 16–17. század hazai könyves kultúrájának bemutatására – kis kitekintéssel a 18. század első évtizedeire – Monok István vállalkozott A könyvtárak és a könyvolvasás a Kárpát-medencében, 1526–1730 című tanulmányában. Véleménye szerint a „Mohács utáni két évszázad könyvtár- és olvasmánytörténetének forrásai alapvetően levél- és kéziratári dokumentumok”. Ennek oka az a sajnálatos tény, hogy mai határainkon belül csak néhány olyan gyűjtemény található,

amelynek muzeális értékű könyvei megjelenésük után hamarosan bekerültek a gyűjteménybe, és ott azóta sértetlenül megőrződtek. Ilyen a győri Egyházmegyei Könyvtár és a gyöngyösi Ferences Könyvtár. A történelmi Magyarország területét tekintve például Erdély nagy múltú könyvtáraiban (Csíksomlyó, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Nagyszében), vagy a Felföldön jobban helyükön maradtak a könyvek. Ezekben a könyvtárakban a possessorukatás, azaz a könyvek bejegyzett tulajdonosainak a szisztematikus feltárása ad választ arra a kérdésre, hogy kinek milyen könyvei voltak, ki mikor, mit olvasott. Különben pedig valóban elengedhetetlen mindazoknak a levéltári és kézírás-

os forrásoknak a felkutatása, kiértékelése és közzététele is, amelyekben olvasmányokra vonatkozó adatok találhatóak. Ezek két nagy csoportot alkotnak: nem jegyzékszerű, illetve jegyzékszerű dokumentumok. Az elsőtől tartoznak a levelezés, az irodalmi források, az idézetek, a már említett könyv- és possessorbejegyzések, a margináliák, a sorközi jegyzetek, az aláhúzások, a régi rak-

tári jelzetek és a töredékatatok. A másodikat a katalógusok, a hivatalos összeírások: hagyatékok, árvaügyi iratok, végrendeletek, jegyzőkönyvek, peres iratok, a canonica visitatiók jegyzőkönyvei, az adományozások, a kölcsönzési feljegyzések, vásárláskor keletkezett jegyzékek stb. alkotják.

Évtizedek óta lelkes kutatógárda dolgozik az ilyen természetű forrásanyag feltárásán. Bár e munka még nem fejeződött be, sőt a már kiadott új dokumentumok kiértékelése is csak most kezdődött el igazán, Monok István mégsem tartja korainak ezt az összegezést, még ha „állításai néha csak a hatalmas dokumentumszöveggel foglalkozó szakember első benyomásait rögzítik is.”

*Évtizedek óta lelkes kutatógárda
dolgozik az ilyen természetű
forrásanyag feltárásán.
Bár e munka még nem fejeződött be,
sőt a már kiadott új dokumentumok
kiértékelése
is csak most kezdődött el igazán,
Monok István mégsem tartja
korainak ezt az összegezést,
még ha „állításai néha
csak a hatalmas
dokumentumszöveggel foglalkozó
szakember első benyomásait rögzítik
is.”*

Munkájában először a Mohácsot követő évszázadokban átalakult művelődési intézmények könyvtáiról ad áttekintést. Szakítva az eddigi gyakorlattal, amely egyházi és világi intézményekben gondolkodott, le választotta az iskolákra vonatkozó források tárgyalását az egyháziakétól, annak ellenére, hogy a kor oktatási intézményei egyházi irányítás alatt álltak. Elemzéséből megtudható, hogy 1750 előtti három egyetemünk: a kolozsvári jezsuita egyetem (1579–1604), a nagyszombati jezsuita egyetem (1636–1773) és a kassai jezsuita akadémia (1657–1773) anyaga részben fennmaradt, részben pedig jegyzékekből lehet az állományukra következtetni. Protestáns egyetem Magyarországon nem működött. A 17. században virágzó középiskolák könyvtárai a rekatolizáció idején általában szétszóródtak, elsorvadtak (pl. Szatmár, Nagybánya, Zilah). A rekatolizáció, illetve a Rákóczi-szabadságharc hadi eseményei érzékenyen érintették a sárospataki és a debreceni református kollégiumok könyvtárának állományát is, de ezek a 18. században újra erőre kaptak.

A következő nagy fejezet a magánkönyvtárak összetételéről ad érdekes és színes képet társadalmi rétegenként, illetve foglalkozások szerinti csoportosításban. Így megtudható, hogy főnemeseink, főpapjaink, tudósaink vagy polgáraink milyen könyveket gyűjtöttek, illetve olvastak az adott korszakban, mennyire követték az európai szemlémi áramlatokat.

A tanulmányt Az olvasmányok nyelvi összetételéről és a Könyvgyűjtési szokásokról című érdekes áttekintések zárják.

Az ilyen jellegű monográfiáknak az összegzésen kívül az is az igazi haszna, hogy további gyűjtőmunkára ösztönzik az olvasókat, illetve kikényszerítik kiből-kiből a kiegészítéseket. A magyarországi iskolakultúra szempontjából e kiadványnak a következő tanulságai vannak: Nagyon jó lenne, ha az iskolai könyvtárosok elővonnék könyvtárunk legrégebbi könyveit, és megnéznék, mikor került a gyűjteménybe, ki vagy kik voltak esetleges tulajdonosaik. Szép példa erre a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium 16. századi könyveinek nemrég megjelent katalógusa (összeállította:

Zvara Edina és Simon Ferenc, *Scriptum Rt.*, Szeged 1998.), amely példamutatóan közli az ott őrzött régi könyvek példányleírását: possessorait, sőt kötésük jellemzését is. Nagy múltú iskolai könyvtáraink régi könyveinek hasonlóan igényes feldolgozása igen hasznos lenne. Véleményünk szerint a Magyarországon megjelent nyomtatványok esetében régiként az 1801 előtt megjelent nyomtatványokat kellene ilyen részletesen és igényesen feltárni, a külföldön kiadott nyomtatványok esetében az 1601 előtti korszakot tartanánk ideálisnak.

Hasonlóképpen nemes és hasznos feladat lenne megírni az egyes oktatási intézmények könyvtárának történetét, regisztrálni régi katalógusaikat, leltárkönyveiket, a mindenkori adományozókat stb.

Az összegzés felhívja ugyanakkor a figyelmet a megőrzés fontosságára. A tankönyvek, iskolai kiadványok ugyanis az aktuális iskolaév vagy iskolai alkalom elmúltával többé már nem érdekesek az egykorú használó számára, ezért is maradt fenn olyan kevés belőlük, és sajnos ezért is fog kevés fennmaradni a maiakból is a jövő számára, ha illetékes helyeken erre nem gondolnak elég körültekintéssel.

Visszatérve Madas Edit és Monok István érdekes és igen gondolatébresztő munkájára, reméljük, hogy a várható új kiadás név- és helynévmutatót is tartalmaz majd. Ezek segítségével bizonyára jobban el lehet majd igazodni a kötetben. Hasonlóképpen reméljük, hogy az az óriási könyvjegyzék-adatbázis, amely a Mohács utáni időszakra vonatkozóan létrejött, hamarosan on-line is hozzáférhető lesz. S ha valaki arra kíváncsi, hogy valamely szerző könyve kinek a könyvtárában volt meg, illetve – visszatérve a recenzió elején felvetett kérdésünkre –, adott időszakban melyek voltak a legjelentősebb könyvtárak, vagy hogy kinek milyen könyvei voltak stb., könnyen feleletet kaphat majd ezekre a kérdésekre.

(MADAS EDIT–MONOK ISTVÁN: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Balassi Kiadó, Bp., 1998, 184 old.)

P. Vásárhelyi Judit